

Tripolis ve Büyük Menderes Nehri *Tripolis and the Maeander River*

Bahadır DUMAN*

Öz

Batı Anadolu'nun jeomorfolojisinin oluşumunda önemli rol oynayan Büyük Menderes Nehri, bin yıllar boyunca bulunduğu coğrafya üzerinde kurulan yaşamı doğrudan etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Tripolis özelinde Büyük Menderes Nehri'nin önemi ve on yıl boyunca süregelen arkeolojik kazılar sonucunda kentin ticaretinin Büyük Menderes Nehri'nin üstlendiği rol ile nasıl şekillenmiş olabileceği hakkındaki bilgi ve görüşlerimiz her geçen gün artmaktadır. Bu çalışmada kentin Büyük Menderes Nehri ile olan bağlantısı, nehir ve nehrin oluşturduğu vadi üzerindeki hâkimiyeti hakkında görüş ve bilgilerimiz aktarılmaya çalışılmıştır.

Lydia Bölgesi sınırları içinde yer alan Tripolis'in, Geç Hellenistik ve Erken Roma İmparatorluk Dönemleri'nden itibaren yoğun şekilde ticari faaliyetlerde bulunduğu yapılan arkeolojik kazılar neticesinde ortaya konmuştur. Hem yazılı kaynaklar hem de arkeolojik veriler sayesinde Tripolis'in bölgeler arası ticarete önemli derecede pay sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Kentin Menderes Vadisi'nin verimli topraklarına yakın bir tepede kurulmuş olması, Menderes Nehri'nin suladığı verimli tarım arazilerine hâkim olmasına olanak sağlamıştır. Jeopolitik konumunun sağladığı kolaylıkları oldukça verimli bir şekilde kullandığı anlaşılan kentin Büyük Menderes'in sunduğu tüm imkânlardan da faydalandığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Lydia, Tripolis, Büyük Menderes Nehri, Ticaret, Taşımacılık, Maiandros.*

Abstract

The Büyük Menderes River, which plays an important role in the formation of the geomorphology of Western Anatolia, has been a factor directly affecting the life established on the geography where it has been located for millennia. In the case of Tripolis, the importance of the Büyük Menderes River and the archaeological excavations that have been going on for ten years, our knowledge and views on how the trade of the city may have been shaped by the role played by the Büyük Menderes River are increasing day by day. In this study, we have tried to convey our views and information about the city's connection with the Büyük Menderes River and its dominance over the river and the valley formed by the river.

As a result of the archaeological excavations, it has been revealed that Tripolis, located within the borders of the Lydia Region, has been intensively involved in commercial activities since the Late Hellenistic and Early Roman Imperial Periods. Both written sources and archaeological data show that Tripolis had a significant share in interregional trade. The fact that the city was built on a hill close to the fertile lands of the Menderes Valley allowed it to dominate the fertile agricultural lands irrigated by the Menderes River. It is understood that the city used the conveniences provided by its geopolitical position in a very efficient way, and it shows that the city also benefited from all the opportunities offered by the Büyük Menderes River.

Keywords: *Lydia, Tripolis, Büyük Menderes River, Trade, Transportation, Maiandros.*

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Denizli.

● 0000-0002-4330-2178 | bduman@pau.edu.tr

Tripolis'in Konumu

Büyük Menderes Nehri kenarındaki Tripolis Antik Kenti; Denizli İli, Buldan İlçesi, Yenicekent Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Yaklaşık 300 hektarlık bir alana yayılan antik kent, Lykos (Çürüksu) Vadisi'nin kuzeybatı ucunda, vadiye hâkim Messogis- Aydın Dağları'nın uzantısı olan Kale Tepe'nin güney yamacında yer almaktadır¹ (Fig. 1).

Fig. 1. Tripolis'in konumu

Kentin bitişiğinde yer alan Hamambükü ve Yenice höyükte yapılan yüzey araştırmalarında elde edilen arkeolojik materyal, Tripolis'in konumlandığı bölgedeki yerleşim izlerinin Geç Neolitik- Erken Kalkolitik Dönem'den itibaren Büyük Menderes Nehri'ne bağımlı bir coğrafya içerisinde filizlenmeye başladığını göstermektedir (Fig. 2). Her iki höyükten elde edilen prehistorik buluntuların, Kıyı Ege'den ziyade Beycesultan ve Pekmeztepe buluntularıyla benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir². Tripolis territoriumunda yukarıda bahsi geçen iki höyüğün buluntularının ardından Av Tepesi Mevkii'nde yer alan ve muhtemelen bir mezar buluntusu olan MÖ 1. binin ortalarına ait Lydia geleneğinde bezenmiş kaplar günümüze kadar tespit edilen en erken buluntular arasında bir diğer grubu oluşturmaktadır³. Apollonia ismi ile Helenistik Dönem'de çeşitli kaynaklarda ismi geçmeye

¹ Duman 2017a, 1 vd.

² Konakçı 2017, 23-46.

³ Ok - Duman 2023 (baskıda).

başlayan kent⁴, bir süre Geç Cumhuriyet Dönemi'nde Doğu eyaletlerinin yönetimini alan Triumvir Marcus Antonius nedeniyle "Antoniopolis" olarak adlandırılmıştır. İmparator Augustus Dönemi'nden itibaren ise kentin isminin son kez "Tripolis" olarak değiştirildiği bilinmektedir⁵. Tripolis'in konumlandığı noktanın önemi ana yolların geçiş güzergâhında yer almasıyla açıklanabilir. Pergamon ve Smyrna'dan gelen iki ana yol Sardeis'te birleşerek Philadelphia üzerinden Tripolis'e ulaşır ve buradan Hierapolis- Laodikeia istikametinde ilerleyerek Anadolu içlerine devam eder⁶.

Fig. 2. Tripolis'in bitişiğindeki Büyük Menderes Nehri ve etrafındaki tarım arazileri

Doğal Kaynaklar

Stadium, tiyatro, hamam, agora, bouleuterion vb. kamusal yapıların büyüklüğü ve mimarisine gösterilen önem kentin MS 1. yüzyıldan itibaren refah seviyesinin üst düzeyde olduğunu göstermektedir (Fig. 3). Kentte uzun yıllar kullanımda olan Erken İmparatorluk Dönemi orijinli birçok yapıda değişiklikler yapılarak kullanımlarına çağlar boyunca devam edilmiştir. Bu yapıların başında Hierapolis Caddesi gelmektedir⁷. Doğu-batı yönlü Sütunlu Cadde'yi, kuzey-güney yönünde dik kesen Cadde'nin geçtiğimiz on yıllık süreçte 135 m.'lik bölümü, etrafındaki yapılarla birlikte ortaya çıkarılmış ve

⁴ Tripolisliler, Geç Antik Çağ'da Vali Romulianus onuruna dikilen bir heykelin kaidesindeki yazıtta yaklaşık 700 yıl sonra Apollonia ismini hala hatırlamakta ve anmaktadır. "πόλις τροφὸν Ἀπόλλωνος". 2017 buluntusu heykel kaidesinin (TR.17.EBK4.01) üzerindeki 15 satırlık yazıt Dr. A. Philippini tarafından okunmuş ve yayına hazırlanmaktadır. Yazıtın okunmasıyla ilgili olarak kendisine buradan teşekkürlerimi sunarım.

⁵ Imhoof-Blumer 1897, 37-39; Habicht 1975, 66, 84; Plinius nat. V. 29: "Tripolitaniūdem et Antoniopolitae".

⁶ French 2012, 10, 45; French 2014, 25.

⁷ Kazı çalışmaları ve buluntular için bkz. Duman – Baysal 2016, 565-567; Duman – Baysal 2017, 540-541; Duman 2022, 289.

kent tarihine ait en önemli veriler buradan elde edilmiştir (Fig. 4). Büyük ölçüde Menderes Nehri'nin sağladığı zenginlikle Geç Antik Çağ'da dahi bölgenin önemli heykeltıraşlık merkezlerinden birisinin de Tripolis olduğunu bu cadde üzerinde mermer, traverten ve onyx payeler üzerinde yükselen iki düzine kadar heykelin in- situ bulunmasıyla açıklayabiliriz.

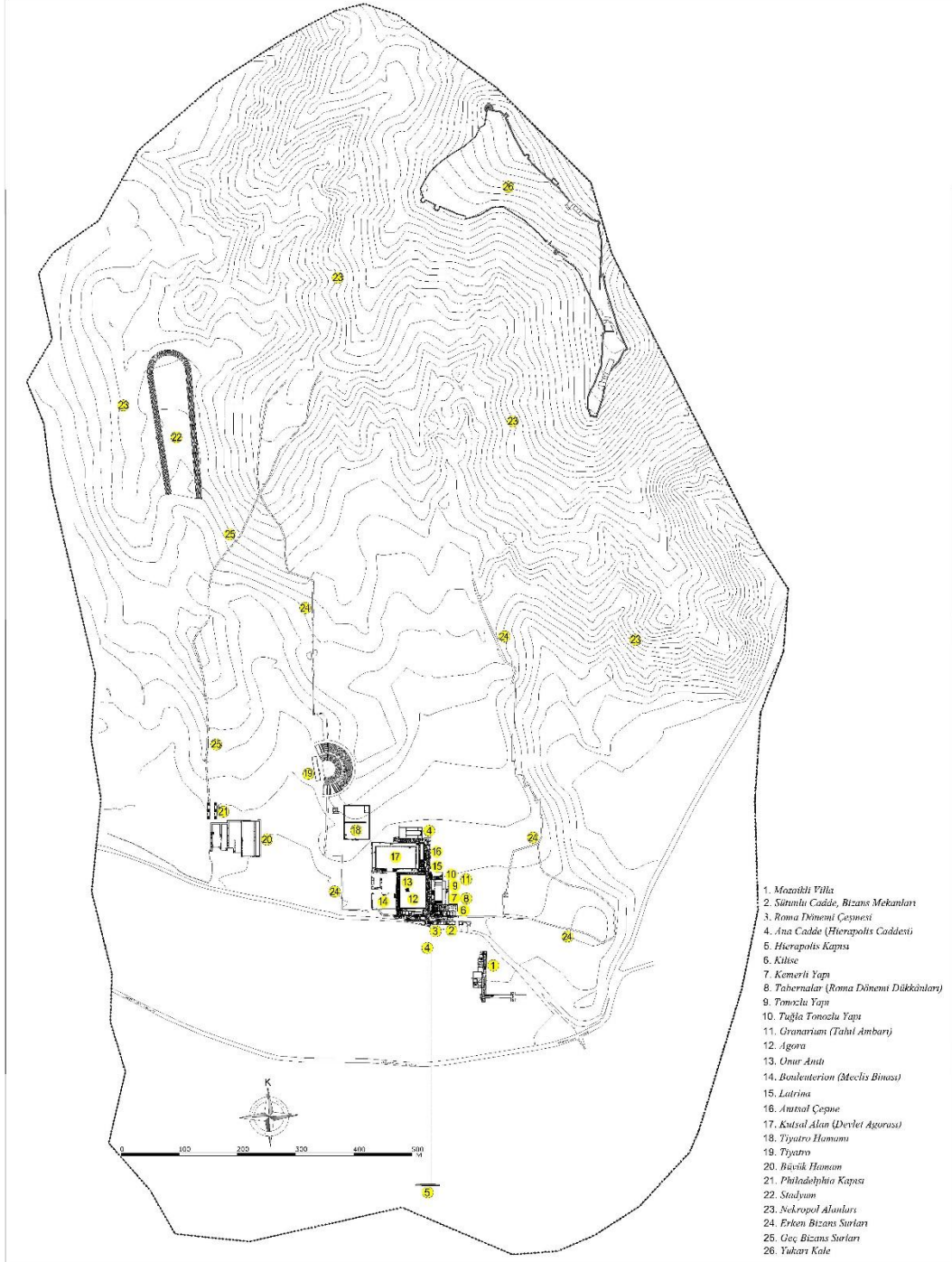

Fig. 3. Tripolis Kent Planı

Fig. 4. Kent merkezindeki ana cadde ve etrafındaki kamu yapıları

Fig. 5. Ana Cadde kenarında orijinal kaideleri üzerinde Geç Antik Çağ heykelleri

MS 4-5. yüzyıla tarihlenen yerel yöneticiler, eyalet valileri ve önde gelen Tripolis vatandaşlarının betimlendiği bu heykeller, yazıtlı kaidelerinde yer alan bilgiler doğrultusunda meslek grupları, isimler ve görev yaptıkları dönemlerle ilgili önemli prosopografik bilgilere ulaşılmıştır (Fig. 5). Özellikle Geç Roma İmparatorluk Dönemi'nde Ephesus, Aphrodisias, Laodikeia gibi eyalet merkezlerinde de karşılaşılan benzer heykellerin⁸ Tripolis'te de ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden birisi Lydia Eyaleti'nin başkenti Sardeis ile Phrygia I Eyaleti'nin başkenti Laodikeia'ya birbirine bağlayan ana yolun üzerinde, üst düzey imparatorluk görevlilerinin geçiş güzergâhında ve Maiandros'un hemen kıyısında yer alan Tripolis'in özel konumuyla açıklanabilir. Büyük Menderes'in yaşam verdiği Tripolis'in yerel taş ocaklarından elde edilen çok renkli bantlı traverten olan taş, heykellerin yapımında kullanıldığı gibi, kentte hemen her mimari yapıda dikkati çeken görsel bir zenginliğe sahiptir. Kentin doğu bitişiğindeki Büyük Menderes nehrinin karşı kıyısında yer alan Hamam Bükü ile Kısıkkaya mevkileri arasında yer alan taş ocakları ile yine Tripolis topraklarındaki Gölemezli taş ocaklarından elde edilen bantlı traverten cinsi bu taş, Tripolis'in ticari zenginliğini çeşitlendiren ana unsurlardan birisidir. Menderes'in yanı başındaki ocaklardan alınarak Tripolis'te kullanılan taşların petrografik ve kimyasal analizleri yapılmış⁹ ve ocakların MS 2- 4. yüzyıl arasında yoğun bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir (Fig. 6).

Anadolu'nun batısında sadece birkaç ocaktan elde edilebilen bantlı traverten, Tripolislilerin sadece kendi şehirlerinin yapılarında kullanılmakla kalmamış, aynı zamanda ticareti de yapılmış olmalıdır ki buna dair veri ve bilgilerimiz her geçen gün artmaktadır. Bir başka taş ocağı 2019 yılında Tripolis'in 2 km. kadar kuzeydoğusunda Maden Ocağı Sırtı Mevkii'nde Büyük Menderes'in yatağına oldukça yakın bir alanda tespit edilmiştir. Kabaca işlenmiş bantlı traverten cinsi taşın bir yüzünde Latince yazıt yer almaktadır. Yazıtta göre taş: MS 182 yılında İmparator Commodus Dönemi'nde Mamertinus ve Rufus'un konsüllükleri sırasında çıkartılmıştır. Yazıtın¹⁰ en başında yer alan harfler göz önüne alındığında büyük olasılıkla Maeandros taş ocağının bir ürünü olan geison bloğu Büyük Menderes vasıtasıyla civar kentlerden birine gönderiliyor olmalıydı. Kazı çalışmalarında tespit edilen genç yaşta ölen "taş kesici" Eutyches'e ait bir mezar stelinin¹¹ üzerindeki Grekçe yazıttan elde edilen bilgiler doğrultusunda Tripolis'teki ocak işletmeciliğinin en azından MS 4- 5. yüzyılın ortalarına kadar bir organizasyon içerisinde devam ettiği söylenebilir.

⁸ Lenaghan 2016, 98 vd.

⁹ Koralay vd. 2019, 317.

¹⁰ Yazıtın çevirisi yapan Prof. Dr. F. Guizzi ve Doç. Dr. A. Philippini'ye teşekkür ederim. Taş ocağı ve yazıtlı ilgili yayın çalışması devam etmektedir.

¹¹ Koralay vd. 2019, 326: fig. 8, 332.

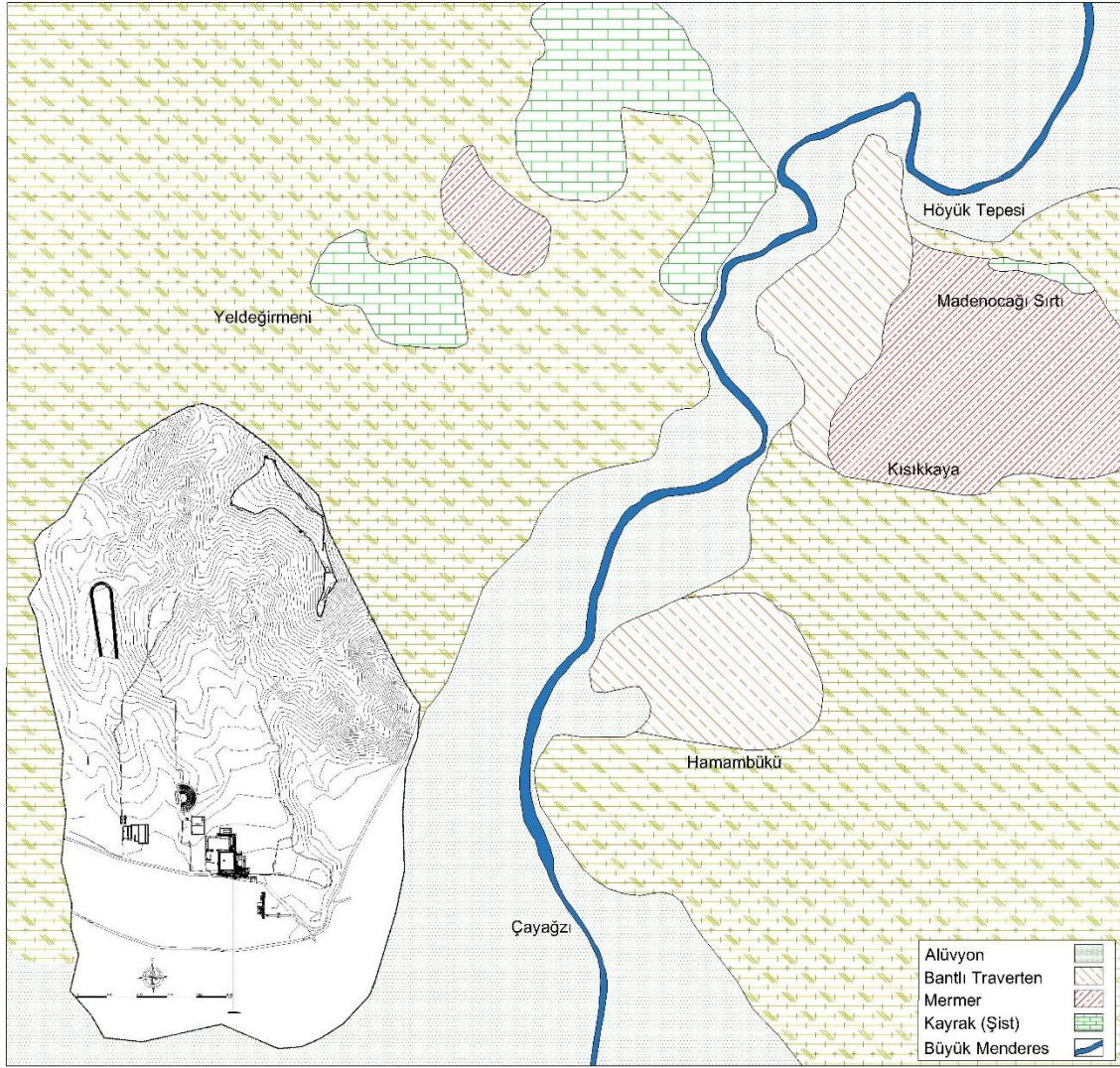

Fig. 6. Tripolis civarındaki taş ocakları

Maiandros ocağından elde edilen traverten şüphesiz antik kentte kullanılan tek taş türünden ibaret değildi. Tripolislilerin özellikle kamu yapılarında kullandığı taşlar mermer ve türevlerinden de oluşuyordu. Bu konuda bilgi topladığımız mimari yapı Anıtsal Çeşme olarak karşımıza çıkmaktadır (Fig. 7). Her katının, kentte tapınım gören dönemin tanrı ve tanrıçalarının betimlendiği heykeltıraşlık eserleriyle zenginleştirilen bu yapı 15 m. yükseklikte İon, Korinth ve Kompozit düzende imar edilen üç katlı bir cepheye sahip oldukça ihtişamlı bir görünümde olmasının yanı sıra Tripolis'in gücünü sembolize eden prestijli yapılardan belki de en önemlisidir. Başta Tripolis'in yerel taşı çok renkli bantlı travertenin yanı sıra bölgesel alışverişin bir göstergesi olarak niteleyebileceğimiz Afyon İscehisar'daki Docimeion (*Marmor Phrygium*)¹² ve Denizli¹³ taş ocaklarından

¹² Röder 1971, 259; Fant 1989, 4.Pro

¹³ Scardozzi 2019, 2.

getirilen mermerlerin, bölgelerarası ticaretin göstergesi olan Kestanbol¹⁴ (*Marmor Troadense*) ve Marmara Adası¹⁵ (*Marmor Proconnesium*) mermerleri sayılabilir. Bu kadar önemli bir projede masraftan kaçınmayan Tripolisliler Anadolu dışından getirdikleri Yunanistan'ın Teselya Bölgesi'ndeki Larisa'dan¹⁶ (*Marmor Thessalicum*) ve her biri 2.5 ton ağırlığında, sekiz adet Aswan Granitini¹⁷ (*Lapis Syenitis*) Mısır'dan getirme kudretine sahip olmuşlardır¹⁸.

Fig. 7. Anıtsal Çeşme

Tarımsal Ürünler ve Hayvancılık

Kentin siyasi yaşamda varlığını etkin bir biçimde göstermesi ve bunu sürdürebilmesi, konumlandığı coğrafyanın avantajlarından yararlanarak sürekli bir gelir ile açıklanabilir. Bantlı traverten cinsi taş şüphesiz Tripolis'in belki de en önemli gelir kaynaklarından idi. En az bir o kadar değerli bir başka unsur da tarımsal getiriler olmalıydı. Tripolis ve O'na bağlı topraklarda başta tahıl türleri olmak üzere nar, kayısı, bal kabağı, şeftali, ceviz, çam fıstığı, fiğ, hurma, üzüm ve zeytine ait çeşitli çekirdek ve kabuklar

¹⁴ Ponti 1995, 291.

¹⁵ Asgari 1979, 467.

¹⁶ Papageorgakis 1963, 563.

¹⁷ Röder 1965, 467.

¹⁸ Koralay vd., 2021.

kazı çalışmalarının sürdürüldüğü birçok alanda ele geçen buluntular arasındadır. Büyük Menderes'in suladığı verimli topraklarda Tripolisliler toprağın hakkını vermek için çok çalışmış olacaklar ki 2020 yılında Latrina'da bulunan ve MS 4- 6. yüzyıllara ait olması gereken bir yüzük kaşından anlaşılacağı üzere siyatik veya bel ağrısından şikayetçi bir çiftçi ağrılarından kurtulmak için elindeki orakla hasat yapan bir figürün betimlendiği yüzük kaşını kullanmıştır¹⁹ (Fig. 8).

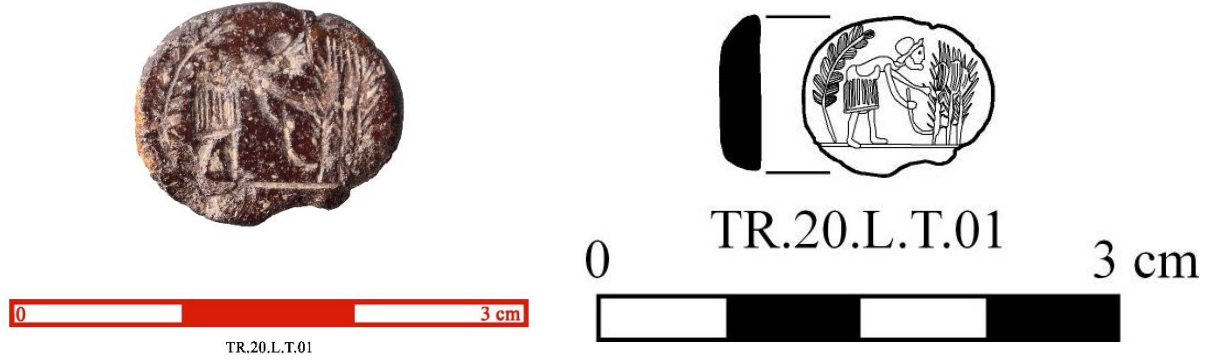

Fig. 8a-b. Yüzük kaşı üzerinde ekin biçen bir orakçı

Zeytin üretimine dair en önemli verilerin başında yüzyıllarca kentin siyasi ve sosyal yaşamının merkezi olan Agora'da tespit edilen, bir taş pres yatağı gelmektedir. Daha önceki evresinde Nymphaeum havuzcuğu olarak kullanılan taş tekne ikinci kullanım evresinde zeytin yağı çıkartmak için bir pres yatağına dönüştürülmüştür²⁰. Tripolis yakınındaki Yayla Gölü'nde yapılan polen analizleri sonucunda özellikle Roma Dönemi'nde Tripolis civarında yüksek oranda zeytin ağacının varlığı tespit edilmiştir²¹. Arkeolojik kazılarda tespit edilen zeytin üretimine dair verilerin yanı sıra polen analizleri zeytinin Tripolis ekonomisinde özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde önemli bir yere sahip olduğunu kanıtlamıştır. Bunun yanı sıra kentin ana arterlerinden bir diğeri olan Sütunlu Cadde üzerindeki tabernaların duvarlarını süsleyen kayısı, nar, bal kabağı gibi çeşitli meyve ve sebzeler Tripolis'teki tarımsal faaliyetlerden bir kesit sunar²². Özellikle 2015 yılında Agora'nın güney bitişiğinde yer alan mekânlardan birinde ele geçen ön yüzlerinde tanrı, tanrıça, imparator ve şehir meclislerinin personifikasyonlarının yer aldığı 200 civarında pişmiş toprak mühür baskısı Tripolis'teki ticari faaliyetlerin ulaştığı boyutu göstermesi açısından tüm Anadolu için nadir buluntu gruplarından birisini oluşturmaktadır²³. Nitekim komşu kent Laodikeia'da 2006 yılında Tapınak A kazı çalışmalarında tespit

¹⁹ Benzer örnekler için bkz. Bonner 1950, Pl. VI: 118-122; Vitto 2008, 21-22; Amorai-Stark – Hershkovitz 2012, 107.

²⁰ Duman 2018a, 262; Duman 2019, 327.

²¹ Doğan vd. 2022; Doğan 2022, 209-211.

²² Duman 2017b, 109.

²³ Duman – Baysal 2016, 572-573.

edilen mühür baskısı Tripolis'ten Laodikeia'ya yapılan ticaretin önemli göstergelerinden sadece bir tanesidir²⁴.

Tripolis topraklarında hayvancılıkta önemli gelir kaynaklarından biri olmalıdır ki 10 yıldır gerçekleştirilen kazı çalışmalarında tüm antropolojik malzeme değerlendirilmiş, en çok koyun ve keçi kemikleri tespit edilmiştir. Hemen hemen aynı yoğunluktaki ikinci grubu inek ve sığır oluşturmaktadır. Bunların haricinde tüketime yönelik olarak yavru ve yetişkin domuz, tavuk, tavşan, geyik ve kuş kemikleri buluntular arasında yer alırken genel faunayı göstermesi açısından kedi, köpek, tilki, kaplumbağa, yengeç, akbaba ve at tespit edilen buluntular arasında yer alır²⁵. Ağ ve olta balıkçılığına dair buluntular da kazı çalışmalarında tespit edilmiştir. Dikkat çekici olanlardan bir tanesi 2021 yılı kazı çalışmalarında Taberna 4 olarak isimlendirdiğimiz dükkânın zemin seviyesinde bir ocak içerisinde gerçekleştirilen mikro- arkeolojik kazı çalışmalarında küllü katmanda bulunmuştur. Yayıngillerden kemikli balıklar üst sınıfına giren kedi balığına ait kalıntılar dükkânın işlevine yönelik bilgiler edinmemizi sağlamıştır. Anıtsal çeşmenin bazı friz bloklarında yer alan balıklar ise Roma Dönemi'nde coşkulu nehir Menderes'in önemli ürünlerinden bir tanesi olan kefaldir. Tabernalarda bulunan denizel ürünler de Tripolis'te tüketilen ve farklı amaçlarla kullanılan ürünlerin çeşitliliğini göstermesi açısından önemli tespitlerimizden bir diğeri olmuştur. Bunlar arasında *Ostrea edulis*, *Murex brandaris*, *Hexaplex trunculus*, *Glycymeris* sp., *Pecten* sp., *Chamela gallina* türleri başlıca buluntular arasındadır (Fig. 9).

Antik dönemde hayvanlar geri dönüşümün en önemli unsurlarından biri olsa gerek ki 3500 civarındaki hayvan kemiğinden yapılmış saç tokası, iğne, ağırşak, düğme, zar ve oyun taşı gibi küçük buluntular Tripolis'te gerçekleştirilen kazı çalışmalarında tespit edilen önemli bir buluntu grubunu oluşturmaktadır. Kemik kolayca elde edebilme ve işlenebilir özelliği ile çeşitli araç- gereçlerin yapımında hammadde olarak sıkça kullanılmıştır. Buluntular arasında yer alan kaba, yarı ve tam işlenmiş kemik objelerin sayısı günümüze kadar Anadolu'da gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ele geçirilen kemik buluntular arasında sayı bakımından oldukça önemli miktardadır²⁶. Koyun- keçi ve bunların yünlerinden elde edilen dokuma ürünlerine dair çeşitli buluntular Tripolis'te gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sayesinde günden güne yeni bilgilere ve bulgulara ulaşmamızı sağlamaktadır. Strabon²⁷ bu bölge ve civarında kuzguni siyah renkli, yünü çok yumuşak bir cins koyun yetiştirildiğinden bahsederken, Vitruvius koyunların yünlerinin yumuşak oluşunu bölgenin çürük kokulu suyuyla

²⁴ Bu bilgi için Laodikeia Kazı Başkanı Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK'e teşekkür ederim.

²⁵ Yavuz – AYTEK 2020, 31-36.

²⁶ Duman 2017b, 112, fig. 8; Duman 2017a, 6-7, fig. 12; Duman 2018b, 350, fig. 7; Duman – Koçyiğit 2019 134-137.

²⁷ Strabon XII. 8. 16

ilişkilendirmiştir²⁸. Tripolis, Laodikeia, Kolossai ve Hierapolis'in tekstil ve türevlerinden elde ettiği gelir bu kentlerin metropol niteliğinde olmasına ve binyıllar boyunca yerleşime sahne olmalarına olanak sağlamıştır²⁹.

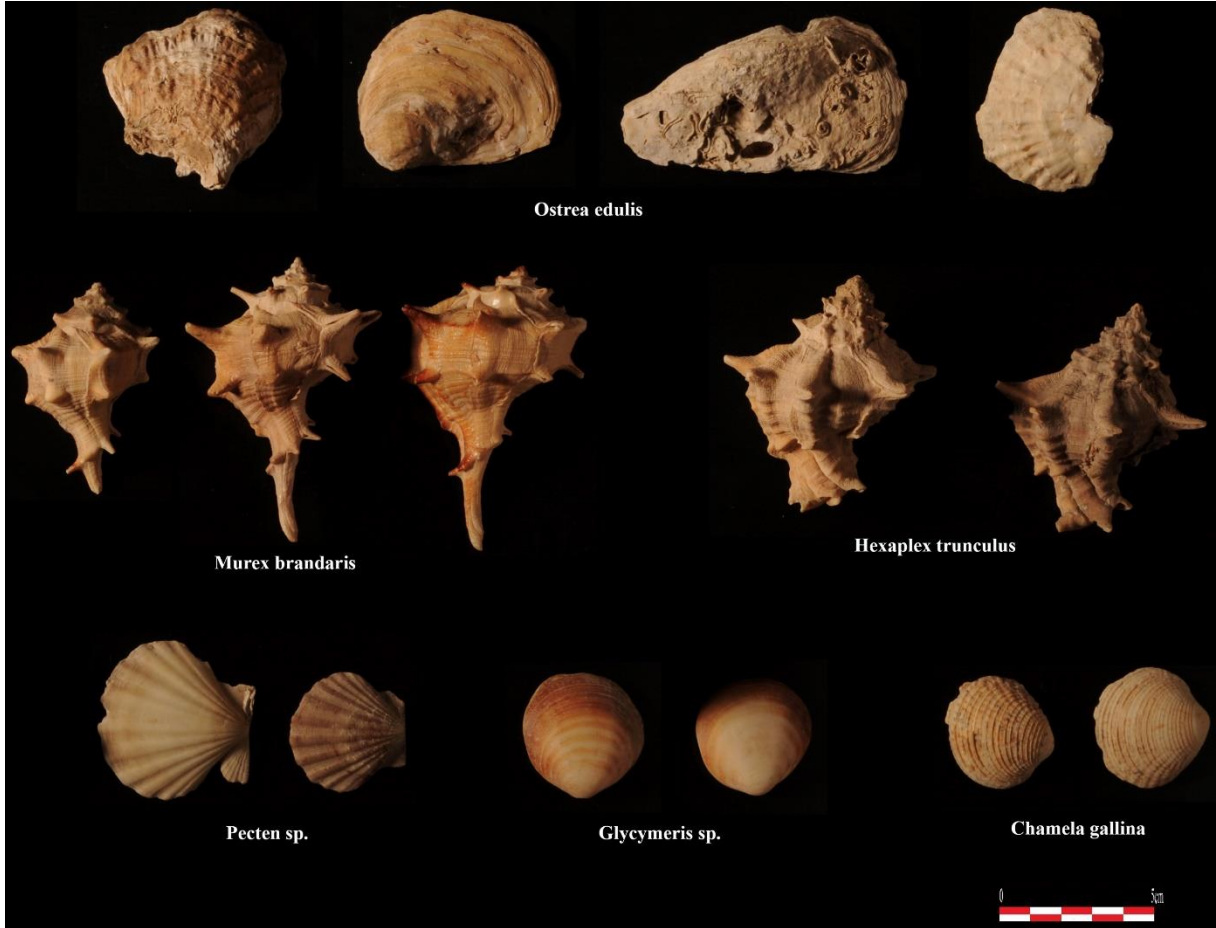

Fig. 9. Tabernae buluntusu deniz kabukluları

Maiandros ve Tripolis

Büyük Menderes³⁰ sadece Tripolis için değil bunun haricinde bölgede yer alan diğer kentlerin yaşamsal faaliyetlerinin devam etmesi adına büyük bir rol oynamıştır. Maiandros'un suladığı verimli topraklarda gelişen kentler de bir minnet ifadesi olarak Nehir'in doğduğu topraklardan, Ege Denizi'ne kavuştuğu yere kadar olan tüm coğrafyada ağırlıklı olarak Roma Dönemi şehir sikkelerinde bir figür olarak O'na yer vermişlerdir³¹. Bunların arasında Maiandros figürünün sikkelerde kullanılma oranı göz önüne alındığında sayıca Tripolis dikkat çekicidir (Fig. 10). Bunun en önemli sebebi Afyon-Dinar hattındaki yüksek kesimlerden gelen Maiandros'un düzlüğe kavuştuğu ve Ege Denizi'ne kadar düz bir alanda ilerlediği nokta Tripolis'in

²⁸ Vitruvius VII. 3. 14

²⁹ Çürüksu ve Orta Menderes Havzası'nda antik dönem tekstil endüstrisi için bkz. Magie 1950, 47-48, 255; Thonemann 2011, 185-190; Huttner 2013, 20-22.

³⁰ Kazancı vd. 2011, 25.

³¹ Kurth 2020, 306, 314, 322, 324, 326, 328, 330.

olmasıdır. Bu noktadan itibaren Maiandros, Denizli Sarayköy ilçesi Tosunlar Mahallesi'nin güneyinde Çürüksu yani Lykos'un sularıyla birleşip, beslenerek önemli ve daha güçlü bir nehir haline gelir.

Fig. 10. Roma İmparatorluk Dönemi'nde Maiandros betimlemeli şehir sikkeleri

Erken İmparatorluk Dönemi Tripolis şehir sikkelerinde bir motif olarak sikkelerin ön yüzünde yer alan Maiandros³² MS 2 ve 3. yüzyıl sikkelerinde personifikasyona uğramış bir nehir tanrısı olarak sikkelerin arka yüzünde ana figürü oluşturmuştur. 2019 kazı çalışmalarında Anıtsal Çeşme'de tespit edilen beyaz mermerden yapılmış bir altın üç farklı yüzünde yer alan yazıtlardan da (*Maiavδρος/ Maiandros, Μαρσύας/ Marsyas, Τεβερις/ Tiber*) anlaşılacağı gibi Maiandros tüm dönemlerde Tripolisliler için vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Altın üzerindeki yazıt Tiber'in hâkim unsurlarıyla yani Roma İmparatorluğu ile Tripolis vatandaşlarının Marsyas (Çine- Dinar suyu) ve Maiandros üzerinden yakın ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Kent nehirle o kadar özdeşleşmiştir ki sikkelerin üzerindeki betimlemelerden de öte Nehir kente ismini de vermiştir. Tüm Akdeniz coğrafyasındaki aynı isimli sekiz Tripolis'ten Maeandrum ekiyle ayrılır. "Tripolis ad Maeandrum" Menderes yakınındaki, civarındaki Tripolis demektir. 615 km. uzunluğundaki nehrin %3'lük kısmı Tripolis topraklarından geçmektedir.

Büyük Menderes'in suladığı verimli topraklarda yapılan tarım, hayvancılık, dokuma, onyx, traverten ve mermer ticareti sonrası elde edilen gelir sadece Tripolis vatandaşları için değil çevre kentlerde yaşayanlar için de bir ihracat unsuru olarak kullanılmış olmalıdır. Nitekim, Tripolis'in ürün yelpazesinin batıda Mytilene'den doğuda Pisidia Antiokheia'sına, kuzeyde Kyzikos'tan

³² Kurth 2020, 306.

güneyde Kibyra'ya kadar oldukça geniş bir coğrafyada alıcı kitlesine sahip olduğu Tripolis kazılarında bulunan diğer kentlerin sikkeleriyle bir nebze de olsa bu ticaretin boyutu ve sınırlarıyla ilgili fikir sahibi olmamızı sağlamıştır.

Büyük Menderes'te Taşımacılık

Karayolunun haricinde şüphesiz Maiandros üzerinden su yolu vasıtasıyla da bu değerli ürünlerin dağıtımını daha ekonomik olarak yapılmış olmalıydı. Her ne kadar günümüzden yaklaşık iki bin yıl öncesinde Büyük Menderes Nehri'nin yatak debisi ve izlediği güzergâhla ilgili net bilgilere sahip olmasak da nehrin daha sakin ve düz bir topografyada yoluna devam ettiği sınırlar Tripolis territoriumu içerisinde kalmaktadır. Dolayısıyla en azından Büyük Menderes Nehri'nin düz aktığı alanlarda taşımacılık faaliyetinin etkin olarak kullanıldığı mümkün görünmektedir. Bu konuyla ilgili bilgi veren antik çağ yazarları ve seyyahların notlarına kısaca göz atmakta fayda var.

Ksenophon, Anabasis'te Büyük Menderes'i tanımlarken "*Bu nehrin genişliği iki plethrondu. Üzerinde birbirine bağlanmış yedi gemiden oluşan bir köprü vardı*" ifadelerini kullanır³³. Strabon, Maiandros'un sularında çok miktarda çamur taşıdığı için yalnızca teknelerle sefer yapılabildiğinden bahseder³⁴. Bununla ilintili olarak Maiandros'un kıvrımlı yapısının neden olduğu toprak aşındırması nedeniyle kayba uğrayan toprak sahiplerinin Nehir Tanrısına tazminat davası açarak³⁵, para cezasının nehir üzerinde faaliyet gösteren teknelerin geçiş ücretlerinden karşılandığından da bahsediyor. Livius'un anlatımına göre MÖ 189 yılında Galatlar'a karşı bir sefer düzenleyen Manlius Vulso, ordusuyla Ephesus'tan Tabae'ye ilerleyişi sırasında Maiandros kıyısına geldiğinde nehir engel oluşturur ve ordunun karşı kıyıya sevkiyatını sağlamak amacıyla tekne toplamak üzere Antiokheia'da kamp kurar³⁶. Pausanias, Thucydides'in³⁷ de bahsettiği Melesander komutasındaki Atinalılar'ın Karia ve Lykia seferi sırasında (MÖ 430) bir donanma ile Menderes boyunca yukarı Karia'ya bir seferinden söz etmektedir³⁸.

Seyyahlar da sık sık metinlerinde Büyük Menderes'e yer vermektedir ancak taşımacılık faaliyetiyle ilgili bilgi verenlerin sayısı sınırlıdır. Bunların arasında en erken tarihli olanı Marakeşli olarak kodlanan Arap bir yazarın el yazması kitabında verdiği bilgiler oldukça önemlidir. 13. yüzyılın sonlarına tarihlenen kitap Germiyan Prensiği başlığı altında Büyük Menderes Nehriyle ilgili bilgiler vermektedir. Suları azaldığında Nil'e benzer büyüklüktedir, ancak dalgalandığında başı ve sonu olmayan uçsuz bucaksız bir deniz görünümü verir. Rotasının ortalarında, birçok balığın yakalandığı büyük ve

³³ Ksenophon I. II. 5- 6.

³⁴ Strabon XII. 8. 19.

³⁵ Engels 2002, 192.

³⁶ Livius XXXVIII, 12-13.

³⁷ Thucydides II. 69.

³⁸ Pausanias I. 29.7.

yüksek verimli bir göl oluşturur diyerek, Menderes'in oldukça büyük bir nehir olduğunu vurgulamaktadır³⁹. Hamilton 15 Ekim 1836'da tuhaf görünümlü, üçgen biçimli bir tekne ile 100 ayak genişliğindeki Menderes'i geçtiğini belirtiyor⁴⁰. Rayet 1888'de, Milet ve Herakleia Latmos'ta bulduğu mermerleri Ege Denizi'ne indirmek için yine Büyük Menderes'i kullanıyor⁴¹. 1893'de Cuinet, Tavas civarındaki ormanlardan elde edilen tüm ürünlerin Büyük Menderes'e dökülen Akçay Nehri ile ekonomik bir şekilde Aydın'a taşındığından bahsediyor⁴².

19. yüzyılda Menderes Nehri'nin taşımacılık için kullanılma fikrinin ortaya çıktığını Osmanlı Dönemi'ne ait belgelerde de görüyoruz⁴³. Bahr-ı Sefid-Aydın-Sarayköy güzergâhında Menderes Nehri üzerinde taşımacılık yapılması üzerine planlanan proje sözleşmesindeki ilk madde "20 santimetrelik su çeker gemiler ile vapur, yelkenli gemi, kayık ve yedek usulüyle yolcu ve emtia nakli" şeklindedir. Ancak nehir taşımacılığı ile ilgili projeler çeşitli nedenlerle sonuçlanamamıştır. Antik yazarlar, seyyahlar ve arşiv belgeleri Büyük Menderes'in her zaman taşıma unsuru olarak kullanılmak istendiğini ve kullanıldığını açıkça göstermektedir. 30 Aralık 1856 ile 20 Mayıs 1858 yıllarını içine alan ilk girişim Abdülmecid Dönemi'nde (1839-1861), Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Mühendis Abdullah, Menderes Nehri'nin ulaşım ve taşımacılığa uygun olması sebebiyle keşfi için görevlendirilmiştir. Menderes Nehri'nin taşımacılığa açılması ile ilgili olarak yaklaşık 13 yıl (6 Nisan 1889-12 Mayıs 1902) süren bu girişim, II. Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1909) devam etmiştir. Ohannes Samancı Abdullah ve Mösyö Vantan Dirikoz'a Menderes Nehri'nde gemi işletilme imtiyazı verilmesinin ardından gelen 13 yıllık süreçte Osmanlı Hükümetinden gerekli izinler alındıktan sonra çalışmalara başlanmış ve birkaç defa proje süresinin uzatılması istemine izin verilmiş, en sonunda da Ohannes Samancı Abdullah'ın ölümüyle sonuçlanamadan yarıda kalmıştır. V. Mehmed Reşad Dönemi'ne (27 Nisan 1909-1918) ait 15 Ağustos 1909 tarihli son belgeye göre ise yeterli ödenek olmadığından proje ileri bir tarihe ertelenmiştir⁴⁴.

Antik çağ yazarlarının, seyyahların ve arşiv belgelerinin yanı sıra Delos'ta Göl Evi⁴⁵ olarak isimlendirilen konutun C odasında yer alan graffiti konuyla ilgili en önemli görsel kanıtlardan birisini oluşturmaktadır. Graffitideki betimlemeye göre 4 yelkenlinin basitçe çizilmiş bir köprünün yanında demirledikleri, kapalı olan yelkenlerinden anlaşılmaktadır⁴⁶. Sahnenin

³⁹ Quatremere 1838, 353-354.

⁴⁰ Hamilton 1842, 529.

⁴¹ Rayet 1888, 140.

⁴² Cuinet 1893, 367.

⁴³ Çelik 2006, 113, 116, 117, 127.

⁴⁴ Belgelerin ayrıntıları için bkz. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

⁴⁵ Zarmakoupi 2016, 67-68.

⁴⁶ Langner 2001, Taf. 142: 2207.

yanında yer alan Grekçe yazıt ise bu tasvire açıklık getirmektedir: “Burası incir ve su bakımından zengin Antiokheia diyarıdır; kurtarıcı Maeander, beni kurtar ve bana su ver”⁴⁷. Yazıttan anlaşıldığı kadarıyla Geç Cumhuriyet Dönemi’nde satırları duvara yazan ve nakliye teknelerini çizen kişinin, memleketine olan hasretini ifade etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Söz konusu graffitide yer alan stilize köprü ile MS 2- 3. yüzyıllara tarihlenen Antiokheia şehir sikkelerindeki köprü betimlemesi⁴⁸ bu çizimin sahibinin Menderes Antiokheia’sından bahsettiğini ve üzerinde taşımacılık faaliyetlerinin yapıldığını açıkça ifade eden en önemli görsel kanıtlardan birisini oluşturmaktadır.

Sonuç

Burada çeşitli örneklerle açıklanmaya çalışılan Büyük Menderes Nehri üzerindeki taşımacılık girişimlerinin- faaliyetlerinin Roma İmparatorluk Dönemi Tripolis’inde de faal şekilde kullanıldığı Tripolis’te ortaya çıkarılan buluntularla her geçen gün sağlam temellere oturmaya biraz daha yaklaşmaktadır. Bölgenin, Tripolis’e nazaran daha doğusunda kalan yerleşimlerindeki çeşitli ürünler kara yoluyla⁴⁹ Tripolis’e, buradan da Büyük Menderes yoluyla kıyı kentlere ulaştırılmış olmalıdır. Yani kara ve su yolundan oluşan bir kombinasyon daha olası görünmektedir. Bu aşamada Tripolis’in rolü ürünlerin toplanıp aktarımın yapıldığı merkezi bir istasyon olarak kabul edilebilir. Büyük Menderes ya da Maiandros binyıllar boyu Tripolis ve civarındaki topraklara hayat vermiş, Tripolis’in terk edilmesinin ardından da yaklaşık 300 yıllık kısa bir süre içerisinde hızlı bir biçimde kenti ve topraklarını alüvyonları altında bırakmıştır. 2012 yılından beri kentte gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmalarında kent merkezinde 4 ile 9 m. arasında değişen erozyon dolgusu kentin güneyinde ova seviyesinde yaklaşık 30 m. ye ulaşmaktadır. Menderes’in alüvyonları altında kalan Tripolis’in Güney Nekropolü’nde bir kum ocağının faaliyetleri esnasında 2015 yılında tespit edilen eşsiz özelliklere sahip lahit erozyon toprağının boyutlarının anlaşılmasını sağlayan en güzel örneklerden bir tanesini oluşturmaktadır. Tripolis’in var oluş sebebi olarak gördüğümüz ve yüzyıllar boyunca önemini korumasına sebep olan Maiandros O’nun ortadan kalkmasıyla birlikte hala koruculuğuna devam etmektedir.

⁴⁷ Severyns 1927, 234-238; Bruneau 1978, 149; Zarmakoupi 2016, 68.

⁴⁸ Nolle 2009, 29, 12 a-c; 13a-1.

⁴⁹ Dokimeion mermerlerinin Ephesos’a götürülmek istendiğinde Dokimeion’dan Synnada, Apameia ve Menderes’in kuzey kıyısı boyunca Ephesos’a giden kara yolunun kullanıldığını destekleyen araştırmacılar ağırlıktadır. Hirt 2004, 119-121, ayrıca bkz. dipnot 15.

KAYNAKÇA

Amorai-Stark – Hershkovitz 2012

S. Amorai-Stark, M. Hershkovitz, “Selected Antique Gems from Israel: Excavated Glyptics from Roman Byzantine Tombs” (Eds. C. Entwistle- N. Adams), *Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200–600*, London, 2012, 105- 113.

Asgari 1979

N. Asgari, “The Roman and early Byzantine marble quarries of Proconnesus”, (ed. E. Akurgal), *Proceedings of the 10th Int. Congress of Classical Archaeology*, Ankara, 1979, 467- 480.

Bonner 1950

C. Bonner, *Studies in Magical Amulets*, 1950, London.

Bruneau 1978

P. Bruneau, “Deliaca”, *BCH* 102, 1978, 109- 171.

Cuinet 1893

V. Cuinet, *La Turquie D’Asie*, Geographie Administrative, T3, 1893, Paris.

Çelik 2006

B. Çelik, “Gerçekleşmemiş Bir Yol Hikâyesi: 19. Yüzyıl’ın Son Çeyreğinde Menderes Nehrinin Ulaşımına Açılma Projesi”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* Sayı 38, cilt 24, 2006, 113- 130.

Doğan vd. 2022

M. Doğan, Ç. Şenkul, B. Duman, “Fosil Polen ve Arkeolojik Veriler Işığında Roma İmparatorluk Dönemi’nde Zeytin Tarımı: Buldan Yayla Gölü Çevresi Örneği”, *Eski Çağ’da Ege ve Akdeniz’de Zeytinyağı ve Şarap Üretimi: Kırsal Yerleşimler, Kentsel Merkezler ve Ticaret*, Uluslararası Sempozyum 24- 26 Kasım 2022, Bodrum.

Doğan 2022

M. Doğan, *Uygarıklar Vadisi’nde Doğa ve İnsan: Son Buzul Çağı’ndan Günümüze Büyük Menderes Havzası Orta Kesiminin (Yayla Gölü Çevresi) Paleoekolojisi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2022.

Duman – Baysal 2016

B. Duman, H. H. Baysal, “Tripolis as Maeandrum 2014 Yılı Kazı, Onarım ve Koruma Çalışmaları”, *37. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, 563- 584.

Duman – Baysal 2017

B. Duman, H. H. Baysal, “Tripolis 2015 Yılı Kazı, Koruma ve Onarım Çalışmaları”, *38. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 2017, 539- 562.

Duman 2017a

B. Duman, “Tripolis’in Yeri, Önemi ve Kısa Tarihi”, Ed: B. Duman, *Tripolis ad Maeandrum, Tripolis Araştırmaları I*, Ege Yayınları, 1-16.

Duman 2017b

B. Duman, “Tabernae in Tripolis”, *Landscape and History in the Lykos Valley*, (Eds.C.Şimşek- F. D’Andria), 2017, New Castle, 109- 142.

Duman 2018a

- B. Duman, "Tripolis 2016 Yılı Kazı, Koruma ve Onarım Çalışmaları", *39.Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 1, 2018, 261- 284.
- Duman 2018b
- B. Duman, "Geç Antik Çağda Lydia Tripolisi" (Lydian Tripolis during Late Antiquity), (Eds. C. Şimşek- T. Kaçar), *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi / The Lykos Valley and Neighbourhood in Late Antiquity*, 2018, 343- 367, İstanbul.
- Duman 2019
- B. Duman, "Tripolis 2017 Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", *40. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, 2019, 325- 344.
- Duman 2022
- B. Duman, "Tripolis 2019- 2020 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", (Ed. A. Özme), *2019- 2020 Yılı Kazı Çalışmaları Cilt 1*, 283- 302, Ankara, 2022.
- Duman – Koçyiğit 2019
- B. Duman- O. Koçyiğit, *Geç Antik Dönem Konut Kalıntıları ve Buluntuları, Tripolis Ad Maeandrum II* İstanbul, 2019.
- Engels 2002
- J. Engels, "Der verklagte Flußgott Mäander", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 2nd Qtr., Bd. 51, H. 2, 2002, 192- 205.
- Fant 1989
- J. C. Fant, "Cavum antrum Phrygiae. The Organization and Operations of the Roman Imperial Marble Quarries in Phrygia". *BAR International Series* 482. Oxford, 1989.
- French 2012
- French D. 2012, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor* Vol. 3: Milestones, Fasc. 3.1: Republican (BIAA Electronic Monograph, 1), London, 2012.
- French 2014
- D. French, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor* Vol. 3: Milestones, Fasc. 3.5: Asia (BIAA Electronic Monograph, 5), London. 2014.
- Habicht 1975
- C. Habicht, "New Evidence on the Province of Asia". *JRS* 65, 64- 91, 1975.
- Hamilton 1842
- W. J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia* 1, London, 1842.
- Hirt 2004
- A. M. Hirt, "Chresimus, procurator a marmoribus und der Strassenbau- Überlegungen zu Logistik und Transportwesen kaiserlicher Steinbrüche", (hrsg. R. Frei-Stolba), *Römerstrassen zwischen Herrschaftssicherung und Landschaftsprägung Akten des Kolloquiums zu ehren von Prof. H. E. Herzig*, Bern, 2004, 115- 134.
- Huttner 2013
- U. Huttner, *Early Christianity in the Lycus Valley*, Leiden- Boston, 2013.
- Imhoof- Blumer 1897
- F. Imhoof- Blumer, *Lydische Stadtmünzen*, Genf, 1897.
- Kazancı vd. 2011
- N. Kazancı, A. Gürbüz, S. Boyraz, "Büyük Menderes Nehri'nin Jeolojisi ve Evrimi", *Türk Jeoloji Bülteni* 54/1- 2, 2011, 25- 56.

Konakçı 2017

E. Konakçı, "Prehistorik Tripolis: Akkaya (Yenice) ve Hamambükü Höyük", (Ed. B. Duman), *Tripolis Araştırmaları* (1), 2017, 23- 46.

Koralay vd. 2019

T. Koralay, M. O. Baykara, K. Deniz, Y. K. Kadioğlu, B. Duman, C. C. Shen "Multi-Isotope Investigations for Scientific Characterization and Provenance Implication of Banded Travertines from Tripolis Antique City (Denizli-Turkey)", *Environmental Archaeology*, Vol. 24: 3, 2019, 317- 336.

Koralay vd. 2021

T. Koralay, B. Duman, K. Deniz, Y. K. Kadioğlu, "Mineralogical and geochemical characterization and implications for provenance of Roman granite columns in ancient Tripolis (Denizli, Turkey)", *Arabian Journal of Geosciences* 14. 420, 2021, 1- 23.

Ksenophon

Anabasis (Çev. O. Yarlıgış), İstanbul, 2011.

Kurth 2020

Greek and Roman Provincial Coins, Lydia, Vol. 4, The Bronze Coinage of Lydia, Sardes-Tripolis, İstanbul, 2020.

Langner 2001

M. Langner, *Antike Graffitizeichnungen: Motive, Gestaltung und Bedeutung*: 11 (Palilia), 2001.

Lenaghan 2016

J. Lenaghan, "Asia Minor", (Eds. R.R.R. Smith- B. Ward- Perkins), *The Last Statues of Antiquity*, 2016, 98- 108, Oxford.

Livius 1862

The History of Rome, Volume IV, Books Thirty- Seven to The End, with the Epitomes and Fragments of the Lost Books, (Çev. H. G. Bohn), London, 1862.

Magie 1950

D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton, New Jersey, 1950.

Nolle 2009

J. Nolle, "Beiträge zur kleinasiatischen Münzkunde und Geschichte 6- 9", *Gephyra* 6, 2009, 7- 99.

Ok – Duman 2023

M. Ok, B. Duman- "Tripolis Territoryumu'nda Bulunan Lydia Seramikleri", *Oannes* 5: 1, 2023, (baskıda).

Papageorgakis 1963

J. Papageorgakis, "Die antiken Marmorbrüche von Thessalien", *Praktika tes Akademias Athenon* 38, 1963, 563- 572.

Pausanias

Description of Greece (Çev. W.H.S. Jones, Litt. D., H.A. Ormerod), London, 1918.

Plinius

Plin. *nat.* (= G. Plinius Secundus "Yaşlı", *Naturalis Historia*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Pliny Natural History*. With an English translation by H. R. Rackham, W. H. S. Jones, D. E. Eichholz, I-X. Cambridge, Mass.- London 1938-1971 (The Loeb Classical Library).

Ponti 1995

G. Ponti, "Marmor troadense- granite quarries in the Troad. A preliminary survey", *Studia Troica* 5, 1995, 291- 320.

Quatremere 1838

M. Quatremere, "Voyages des yeux dans les royaumes des differentes contrees", Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale et autres bibliothèques 13, Paris, 1838, 151- 384.

Rayet 1888

O. Rayet, Etudes D'Archeologie et D'Art, Paris, 1888.

Röder 1965

J. Röder, "Zur Steinbruchgeschichte des Rosen- granits von Assuan", *AA*, 1965, 467- 552.

Röder 1971

J. Röder, "Marmor Phrygium. Die antiken Marmorbrüche von Iscehisar in Westanatolien", *JDAI* 86, 1971, 253- 312.

Severyns 1927

A. Severyns, "Deux «graffiti» de Délos", *BCH* 51, 1927, 234- 243.

Scardozi 2019

G. Scardozi, "The Provenance of Marbles and Alabasters Used in the Monuments of Hierapolis in Phrygia (Turkey): New Information from a Systematic Review and Integration of Archaeological and Archaeometric Data", *Heritage* Vol. 2 (1), 2019, 519- 552.

Strabon

Strabon, *Coğrafya*, Anadolu (Kitap XII, XIII, XIV) (Çev.M. Pektaş), İstanbul, 1991.

Thonemann 2011

P. Thonemann, *The Maeander Valley*, Cambridge, 2011.

Thucydides

History of the Peloponnesian War, (Çev.T. Hobbes), London- Bohn. 1843.

Vitruvius

Mimarlık Üzerine On Kitap (Çev. S. Güven), İstanbul, 1990.

Vitto 2008

F. Vitto, "A Jewish Mausoleum of the Roman Period at Qiryat Shemu'el, Tiberisd", *Atiqot* 58, 2008, 7- 29.

Yavuz – Aytek 2020

A. Y. Yavuz, A. İ. Aytek, "Tripolis'te Bulunan Faunal Kalıntıların Zooarkeolojik İncelemesi", *Lycus* 2, 2020, 29- 37.

Zarmakoupi 2016

M. Zarmakoupi, "The Spatial Environment of Inscriptions and Graffiti in Domestic Spaces: The Case of Delos", (eds. R. Benefiel- P. Keegan), *Inscriptions in the Private Sphere in the Greco- Roman World*, Leiden- Boston, 2016, 50-79.